

VIRGINIA MORELLOVÁ

MOUDROST ZVÍŘAT

JAK ZVÍŘATA MYSLÍ A CO CÍTÍ

Moudrost zvířat

Vyšlo také v tištěné verzi

Objednat můžete na
www.xyz.cz
www.albatrosmedia.cz

Virginia Moreellová
Moudrost zvířat – e-kniha
Copyright © Albatros Media a. s., 2020

Všechna práva vyhrazena.
Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu majitelů práv.

ALBATROS MEDIA

VIRGINIA MORELLOVÁ

MOUDROST ZVÍŘAT

JAK ZVÍŘATA MYSLÍ A CO CÍTÍ

Pochvalné ohlasy na *MOUDROST ZVÍŘAT*

„V průběhu téměř celého dvacátého století nebylo zvířatům povoleno prožívat emoce... Virginia Moreellová nám ve své nové knize *Moudrost zvířat* vypráví docela jiný příběh. Po šesti letech bádání v jedenácti rozdílných zemích je známá vědecká novinka naprosto přesvědčena o tom, že zvířata city prožívají. A zdá se, že dokonce velmi silně.“

• *Wired*

„Virginia Moreellová odhaluje překvapující souvislosti týkající se kognitivního povědomí zvířat.“

• *San Francisco Chronicle*

„Okouzlující... (*Moudrost zvířat*) má zajímavou strukturu textu – od nejzákladnějších (i když stále pozoruhodných) kognitivních schopností živočichů, jako v případě dobrodružných mravenců, až po složitější myšlenkové procesy šimpanzů – a celý text je protkáno filozofickými otázkami stejně provokativními jako živé bytosti a experimenty, o kterých nám přináší zprávy.“

• měsíčník *Smithsonian*

„V každé z kapitol se čtenář může vydat společně s vědci na dobrodružnou výpravu do mysli bytostí tak různorodých jako jsou mravenci, pstruzi, delfíni, sloni nebo šimpanzi.“

• *Scientific American*

„Kniha *Moudrost zvířat* představuje nejnovější výzkum kognitivních procesů a emočních projevů vyjádřených v chování zvířat a otevírá před námi oslnivý a úžasný svět zvířecího světa.”

• Portland Oregonian

„Stránku po stránce nám autorka poutavě vypráví o tom, jak se zvířata rozhodují, jak si pamatují události z minulosti a plánují ty budoucí a o jejich schopnostech pomáhat ostatním v nouzi... Svou vynikající knihu naštěstí neukončila rozjímáním nad tím, jak se lidské schopnosti liší od těch zvířecích. Gratulujeme. Měli bychom přestat shlížet na zvířata z jakéhosi smyšleného evolučního vrcholku a naopak je s větší pokorou a moudrostí vidět jako rovnocenné tvory, kteří jsou nám mnohem bližší svou schopností myslet a cítit a kteří jsou, stejně jako my, hodni pochopení.”

• Sy Montgomery, *The American Scholar*

„Vzrušující a poutavé... Něco takového tu ještě nebylo... Co se odehrává v myšlenkách a v srdcích ostatních živých bytostí, čemu se smějí potkani a co přitahuje zvědavost inteligentních delfínů.”

• Maria Popova, *Brain Pickings*

„Dojemné a zábavné... (Moreellová) se zajímá o zvířecí mysl jako novinářka, ale projevuje zároveň i hluboký soucit i empatii vůči ostatním živým tvorům... Svým přístupem nás nutí přehodnotit etické závazky vůči těm, kteří s námi sdílejí náš svět.”

• Liza Grossová, *KQED.org*

„Slovy lze jen těžko popsat nesporné kvality této knihy. Virginia Moreellová svým pozoruhodným dílem předčila veškerá oče-

kávání... Čtenáře ohromí hlubokými poznatky vyplývajícími z vědeckých studií."

• *Examiner.com*

„Každá kapitola nabízí překvapující a fascinující informace... (*Moudrost zvířat*) je vynikající četba, která pobaví, ale zároveň nás donutí i k zamyšlení.“

• *Tucson Citizen*

„Zaplať pánbůh, že máme tak citlivé a soucitné autory, jakou je Virginia Moreellová... Ve svém ohromujícím díle mapuje nejnovější výzkumy zabývající se kognitivními a emočními schopnostmi divokých a domácích zvířat.“

• *Spirituality and Practice*

„*Moudrost zvířat* se zabývá spoustou důležitých otázek a současně odhaluje nespočet zajímavostí. Jistě ji doporučuji každému, kdo má rád zvířata a chtěl by jim hlouběji porozumět.“

• *EcoLit Books*

„Moreellová je nadaná spisovatelka s hlubokými znalostmi. V tomto fascinujícím díle s vášní a důsledností ilustruje chování zvířat jak obyčejnému čtenáři, tak i akademické komunitě – obdivuhodný výkon.“

• *Publishers Weekly*

„Fascinující a intelektuálně strhující pojednání o novém vědeckém oboru zaměřeném na kognitivní schopnosti zvířat. Moreellová dokáže velmi umně vykreslit zapálení pro věc a lidskost těchto badatelů. Ve svém mimořádně působivém díle pojednává o zvířecí mysli a doporučil bych jej každému, kdo se zajímá

o to, co se odehrává v hlavě ostatních živých tvorů, kteří s námi sdílí náš svět.”

—• Hal Herzog, autor knihy *Some We Love, Some We Hate, Some We Eat*

„Neobyčejná exkurze do světa zvířecí říše odhalující více či méně překvapivé stránky jejich inteligence.”

—• Mark Wood, *Pomona Today*

„Obdivuhodná sonda do zvířecí mysli... Moreellová nás přesvědčí o tom, že myšlenkové pochody ovlivňují chování i u primitivních zvířat.”

—• *Kirkus Reviews*

„*Moudrost zvířat* je výsledkem velmi důkladného a pečlivého výzkumu. Čte se jedním dechem a navždy změní způsob, jakým nahlížíme na ostatní živočišné druhy. Pochopitelně se stavíme na vrchol pomyslného evolučního žebříčku. Vždyť jsme si ho sami vymysleli. V této úžasné knize nás Moreellová přesvědčí o nesmyslnosti tohoto pohledu. *Moudrost zvířat* je báječná!”

—• Elizabeth Marshall Thomasová, autorka knihy *Soukromý život psů*

„Vědecká literatura v celé své kráse... Nové čtenáře okouzlí inteligence zvířat, o kterých se v ní píše, a odborníky potěší, že jejich práci činí dostupnou všem.”

—• Irene Pepperbergová, autorka knihy *Alex a já*

„Poutavá přehlídka toho, co víme o emocích a inteligenci zvířat. Vědci se s námi podělí o svůj osobní příběh a tím nám nejen přiblíží svět zvířat, ale současně poskytnou vzrušení z nových objevů.”

—• Frans de Waal, autor knihy *The Age of Empathy*

„Nejenže mají neuvěřitelnou mysl, ale díky Moreellové se zvířata nyní mohou i ozvat. Mám tuto knihu moc ráda a jsem pyšná, že se mohu o život na Zemi dělit s našimi zvířecími příbuznými.“

—————• Jennifer S. Hollandová, autorka knihy *Unlikely Friendships*

„Každý, kdo si tuto knihu přečte, se už nikdy nebude dívat na život na Zemi stejně jako dřív.“

—————• Richard E. Leakey, FRS, profesor antropologie na Stony Brook University a autor knihy *The Sixth Extinction*

„V tomto důležitém a čtivém díle se Virginii Moreellové podařilo propojit vědecké znalosti s nejnovějším výzkumem odborníků, pro které zvířata nejsou jen pouhými studijními objekty, ale celým jejich životem.“

—————• Bernd Heinrich, autor knihy *Life Everlasting*

„V *Moudrosti zvířat* se společně s vědci vypravíme do jejich laboratoří i do terénu a bude nám z první ruky umožněno proniknout do tajů zvířecí mysli... Stránku po stránce odhalíme jejich svět a prožijeme s nimi očekávání, smutek i nadšení nad myšlením těchto ohromujících zvířat.“

—————• John Marzluff, profesor Wildlife Science na Univerzitě ve Washingtonu a autor knih *Dog Days*, *Raven Nights* a *Gifts of the Crow*

„Podnětné a velmi poutavé.“

—————• Joyce Pooleová, PhD., spoluředitelka ElephantVoices, členka Amboseli Elephant Research Project, autorka knihy *Coming of Age With Elephants*

„Virginia Moreellová píše živě a srozumitelně. Do světa zvířat vstupuje s respektem a porozuměním a přesvědčivě argumentuje

tím, že se naše životy od jejich moc neliší... Tato fascinující a důležitá kniha k nám přichází ve správnou chvíli.”

—• George B. Schaller, Panthera and Wildlife Conservation Society

„*Moudrost zvířat* shrnuje rozsáhlý vědecký výzkum kognitivních a emocionálních schopností nejrůznějších tvorů, od mravenců až pod lidoopy. Styl vyhlášené autorky Virginie Moreellové je jasný a stručný, její knížka se čte sama a zvířatům udělá užitečnou službu, protože čím víc o nich budeme vědět, tím lepší životní podmínky jim můžeme připravit ve světě, ve kterém jsme stále dominantnější.“

—• Marc Bekoff, autor knih *Emoce zvířat* a *The Animal Manifesto*, editor knihy *Ignoring Nature No More*

„Je úžasné, že se tak výrazný autor vědeckých publikací, jakým Virginia Moreellová bezesporu je, věnuje tomuto stále důležitějšímu tématu. Se svým vyrovnaným a pečlivým přístupem nám prezentuje nejnovější výzkumy na poli tohoto nového fascinujícího oboru a skutečně se od ní máme co učit. *Moudrost zvířat* je skvělá četba.“

—• Jeffrey Masson, autor knihy *Když sloni pláčou*

DALŠÍ KNIHY VIRGINIE MORELLOVÉ

Ancestral Passions: The Leakey Family and the Quest for Humankind's Beginnings

Blue Nile: Ethiopia's River of Magic and Mystery

Wildlife Wars: My Fight to Save Africa's Natural Treasures (s Richardem Leakeym)

*Pro mou matku a pro Michaela,
který miluje psy, kočky
a všechny divoké bytosti.
A pro naše čtyřnohé miláčky,
Bucka a Nini,
kteří mi byli během psaní stále nablízku.*

„Na zvířatech je nepochybně nejdůležitější jejich *anima* neboli životodárná duše. Závisí na ní nejen jejich osobnost, ale i všechny další zvláštnosti, které nás tolik zajímají. Přesto o ní nenajdeme ve většině vědeckých pojednání o zvířatech ani zmínku, případně ji popisují jen jako pouhý projev mrtvé hmoty.“

HENRY DAVID THOREAU

OBSAH

Úvod	15
1 Mravenci učitelé	47
2 Mezi námi rybami	73
3 Ptačí mozky	103
4 Papoušci v překladu	127
5 Vysmátí potkani	157
6 Sloní paměti	177
7 Vzdělaný delfín	211
8 Delfíni volnomyšlenkáři	237
9 Šimpanzí mysl	269
10 O psech a vlčích	303
Epilog	335
Poděkování	345
Poznámky	349
Další četba	359
Jmenný rejstřík	363

Úvod

„Náš orgán myšlení je možná lepší a umíme jej lépe využívat, to nás ale neopravňuje tvrdit, že podobný nástroj u jiných živočišných druhů vůbec neexistuje.“¹

STEPHEN WALKER

Zvířata mají mysl. Mají mozek a používají ho stejně jako my. K vnímání světa, který je obklopuje, k přemýšlení a k vyjádření citů, k vyřešení všech problémů, kterým musí na tomto světě čelit všechny živé bytosti. A stejně jako my, i ona mají svou povahu, své nálady a emoce, smějí se a hrají si. Některá z nich jsou schopna vyjádřit smutek a empatii, uvědomit si sama sebe a velmi pravděpodobně i své činy a záměry.

Ještě poměrně nedávno převládal názor, že zvířata mají schopnost reagovat pouze pomocí jednoduchého reflexivního chování, že jsou cosi jako zombie nebo roboti. Dokonce i dnes se zdá, že někteří vědci ustrnuli ve svých názorech kdesi v padesátých letech minulého století, neboť stále tvrdí, že se zvířata v podstatě pohybují životem jako polomrtvá. Ve svém přesvědčení tak trochu zaostávají za výzkumy kolegů biologů, zvířecích behavioristů, evolučních a ekologických biologů, srovnávacích psychologů, kognitivních etologů a neurovědců, jejichž nejnovější poznatky překonaly tento zastaralý způsob myšlení a otevřely nám novou cestu do zvířecí mysli. V současnosti si již

neklademe otázku: „Jsou zvířata schopna myšlení?“ ale ptáme se: „Jak přemýšlejí a o čem?“

Týden co týden nám nové výzkumy přinášejí další objevy týkající se zvířecí mysli, jmenujme například: „Velryby mají přízvuk a regionální nářečí.“ – „Ryby používají nástroje.“ – „Veverky adoptují sirotky.“ – „Včely mají schopnost plánovat.“ – „Ovce si zapamatují tváře.“ – „Potkani cítí vzájemně svou bolest.“ – „Sloni se vidí v zrcadle.“ – „Vrány si vyrábějí nástroje.“ A pro mne jako pro milovnici psů nejoblíbenější: „Pes má slovník obsahující kolem 1 022 slov.“

Jak se jim podařilo zjistit, že pes skutečně rozumí tolika slovům, že si je můra schopna pamatovat svou minulost coby housenka, že sojky podezírají ostatní sojky z toho, že kradou, nebo třeba, že nejen velryby, ale i krávy mají vlastní regionální nářečí? Jakým způsobem můžeme dokázat, že zvířata doopravdy myslí? A až budeme jednoho dne znát odpověď na tuto otázku, změní se nějak náš vztah ke zvířatům a změníme případně i pohled sami na sebe?

Už se vám někdy stalo, že jste si hráli se svým domácím mazlíčkem nebo jste se dívali na zvířata ve volné přírodě a zdálo se vám, že přesně tušíte, co se v konkrétní situaci chystají udělat, případně jste si všimli jejich veselého nebo naopak smutného výrazu? Každý z nás už někdy něco podobného zažil. Co se týče našeho psa, jsme s manželem přesvědčení, že se dokáže smát. Směje se, když si s ním hraje, dáme mu slíbenou kost, nebo když se vrátíme ze služební cesty a jsme zase po dlouhé době konečně všichni spolu. Máme z jeho nadšení upřímnou radost a říkáme si: „Podívej, jak je Buck šťastný. Má radost z toho, že dostal něco na zub.“ Ale je tomu tak doopravdy? Nemůžeme se ho zeptat, takže nikdy nebudeme s jistotou vědět, co si myslí. Třeba jen zachytil pachovou stopu veverky nebo našich starých ponožek. Třeba se vůbec neusmívá, ale jen napodobuje výraz, který tak často vídá na naší tváři, poněvadž ho má spojený s pamlskem nebo s procházkou, ale nijak si toho není vědom.

Podobně jako ostatní majitelé domácích mazlíčků občas mívám pocit, že můj pes a moje kočky mají svůj vlastní duševní a citový život. Nejsem vědec, o vědě jen píšu, takže jsem se to nikdy nepokusila prokázat. Jediný „důkaz“, který mohu nabídnout, se týká mých vlastních domácích mazlíčků. To, jak se chovají, co dělají a jak se při tom tváří, svědčí o existenci myšlenek a emocí. Koneckonců není to ten hlavní, dokonce snad i jediný důvod, proč zvířata chováme? Toužíme po společnosti bytostí, které jsou plné života, které nás oddaně milují a se kterými je legrace, které jsou někdy i trochu nevrle nebo znuděné, ale ke kterým si dokážeme vytvořit silné pouto. Jednoduše řečeno, nikdo z nás by si jako domácího mazlíčka nepořídil kus kamene.

Popravdě řečeno jsem se ještě nesetkala s páníčkem, který by mi nevyprávěl historku o inteligenci svého psa nebo o vychytralosti své kočky. Přejeme si vlastnit chytré domácí mazlíčky z jednoho prostého důvodu – jsou podobně jako inteligentní lidé zajímaví a zábavní. Navíc *nás* inteligentní zvířata nutí k zamýšlení.

Prvotní myšlenka na tuto knihu se zrodila díky našemu prvnímu psu. Fenka Quincie byla velmi inteligentní kříženec kolie a jako malé štěně si během našich každodenních výšlapů do hor nosila v tlamě borovicové šišky. Vůbec netuším, co se jí na tom tak líbilo, ale na začátku cesty si vždy vybrala jednu šišku a tu si celou dobu nesla s sebou. Jednou, když jsme zase takhle společně stoupali pěšinou do kopce, se zničehonic zastavila, položila šišku na zem a začala do ní strkat čumákem. Potom pozorovala, jak se šiška kutálí z kopce dolů, a po určité chvíli za ní vyrazila, jako kdyby honila zajíce. Musela si tuto hru nejdříve představit ve své mysli, *vymyslet* si ji, potom si tak hrála pokaždé, když jsme vyrazili na túru.

„Má představivost!“ říkala jsem svému muži, když to Quincie udělala poprvé. Její chování mě překvapilo, ale pak mi došlo, že imaginární hry s námi hraje poměrně často, podobně jako to dělá většina psů. V zápalu hry na nás štěká a tváří se jako „zlý“ pes, když se s ní

honíme. Po celou dobu ale vrtí ocasem, a i jinými způsoby nám dává najevo, že je to pouze z legrace. Naše kočky si také libují v honění se za míčkem, látkovou myší, peříčky nebo kousky kartonu na provázku. Všechny tyto předměty vidí ve své představivosti jako živou kořist. V tomto případě je nebatví pouze pohybující se hračka, ale jejich hlavním záměrem je, abych si hrála s nimi. Když mě chtějí přimět ke hře, buď určitým způsobem zamňoukají, nebo se na mne dívají tak dlouho, dokud nepochopím, o co jim jde.

Proč mě tedy tolik překvapilo, když naše fenka s touto hrou začala? Hlavním důvodem byl pravděpodobně fakt, že koncem osmdesátých let minulého století, a není tomu tak dávno, se vědci stále ještě bránili otázce existence myšlení u zvířat. Odpověď se snažili nalézt jen někteří, leč jen velmi opatrně. Podobná opatrnost panovala i mezi veřejností. Kdokoliv by si v té době dovolil tvrdit, že psi mají představivost nebo že se potkání smějí a soucítí s bolestí druhých, by byl považován za sentimentálního blázna a obviněn z antropomorfizace neboli z toho, že interpretuje chování zvířat, jako kdyby to byli lidé se srstí nebo s peřím. Příběh mé fenky Quincie proto zůstal jen příběhem, který jsem vyprávěla svým nejbližším přátelům a jiným milovníkům psů. Přestože jsem si nad vynalézavostí své fenky často lámala hlavu, nevěděla jsem, jak si její hru s šíškou vyložit a zda se o ní zmínit před odborníky, se kterými jsem často dělávala rozhovory na téma chování zvířat.

Krátce předtím, než si Quincie vymyslela svou hru se šíškami, jsem měla podobný zážitek. Tentokrát se jednalo o osiřelého šimpanze. Stalo se to během mé návštěvy u Jane Goodallové, světoznámé britské etoložky, která se zabývá pozorováním zvířat v jejich přirozeném prostředí.

Pracovala jsem tenkrát na biografii slavného primatologa a lovce fosilií Louise Leakeyho, mentora Goodallové, a proto jsem se za ní vypravila do Národního parku Gombe Stream v Tanzanii, kde v té době

působila. Doufala jsem, že během mé návštěvy budu mít šanci pozorovat šimpanze ve volné přírodě. Goodallová mi navrhla, abych se připojila k chystané výpravě s jedním z jejich vedoucích výzkumných pracovníků. Štíhlý Tanzánec David Gilagiza tou dobou shromažďoval data o vztahu mezi matkami a jejich mláďaty. Zaměřil se na jednu z vysoce postavených samic ve skupině jménem Fifi. Ta byla členkou takzvané F-rodiny společně se svým starším mládětem Fanni a novorozeným Flossi.

Přečetla jsem velké množství knih a článků a viděla nespočet televizních dokumentů. Nic z toho mě ale nemohlo připravit na první opravdové setkání s divokými šimpanzi. Vyrazili jsme s Gilagizou z návštěvnického centra parku ještě za úsvitu a vydali se úzkou stezkou stoupající do lesů, které skýtaly úkryt šimpanzům. Za námi se v mlze pozvolna ztrácely břehy jezera Tanganika. Pod baldachýnem stromů bylo chladno a ticho a my jsme stoupali zvolna. Čas od času se Gilagiza zastavil, aby mi ukázal některé zajímavé rostliny nebo místa, která mají šimpanzi v oblibě.

Připadala jsem si jako v ráji. Modří motýli velikosti lidské dlaně třepetavě poletovali mezi květinami a kapradinami lemujícími stezku a pod námi zurčel a třpytil se malý potůček. Zrovna jsem se chtěla svého průvodce zeptat, kde v tomhle kouzelném lese budeme hledat šimpanzí samičku Fifi, když vtom se kolem nás rychle prohnaly dvě tmavé, chlupaté postavy. Šimpanzi! Ta druhá se na vteřinku zastavila a pleskla mě přes nohu. „To byl Frodo, další z Fifiných mláďat,“ informoval mě se znepokojeným výrazem ve tváři Gilagiza. „Musíte si na něj dávat pozor!“

Gilagiza mi vysvětlil, že Frodo je dospívající mladý šimpanz, ale v dospělosti se z něj pravděpodobně stane dominantní samec. V době našeho setkání měl pověst ambiciózního a frustrovaného pubertáka, snažícího se šplhat po společenském žebříčku. Neoplýval sice chytrostí ani diplomacií, ale měl velikou sílu a své postavení ve skupině si

budoval tým, že napadal samice. Poslední dobou začal svou sílu testovat i na lidech, především na ženách. Napadl již několik vědeckých pracovníků, včetně Goodallové, a proto mi Gilagiza doporučil, ať se mu pokud možno vyhýbám. Odkývala jsem mu to, ale nebyla jsem si úplně jistá, jak to udělat. Tentokrát jsem ho sotva zahlédla, ale co budu dělat, až ho potkám příště? Nebyla jsem si ani jistá, zda si mě bude pamatovat. A i kdyby, pokusil by se mě uhodit jen proto, aby udělal dojem na ostatní šimpanze? Byl by vůbec šimpanz schopný podobného komplotování a plánování?

Dál jsem šla raději za Gilagizou a držela jsem se v jeho blízkosti. Podobně to dělají i samice šimpanzů, které se drží poblíž samců, aby je tito chránili v případě napadení jiným samcem.

Frodo byl první šimpanz, se kterým jsem se v přírodě setkala, ale úplně jsem nechápala, jak si naše setkání vysvětlit a co si o něm mám myslet. Hodně jsem si toho sice na toto téma přečetla, ale ani ve snu mě nenapadlo, že se se skutečným inteligentním šimpanzem potkám tak záhy. Byla jsem přesvědčena, že se člověk s podobným chováním setká až po týdnech, měsících, nebo dokonce i letech pozorování a zaznamenávání poznatků. Způsob, jakým mne Frodo uhodil, vyvolal v mé hlavě celou řadu otázek, na které jsem si nedokázala odpovědět. Otázek přibývalo poté, co jsme pozorováním šimpanzů strávili ještě několik dalších dní. Ti si nás ale, jak se zdálo, vůbec nevšimli. Přesto jsem si jistá, že o nás velmi dobře věděli.

Jednou jsme společně s Gilagizou pozorovali dva šimpanze, jak horlivě otrhávají listy z dlouhých tenkých větviček. Vyrobili si tak dokonalý nástroj, kterým potom šťárali v otvorech termitiště, a lovili s ním termity. Potom si na chutném soustu pochutnávali jako my na oříšcích nebo brambůrkách. Goodallová dokázala, že lovit termity tímto způsobem není vůbec jednoduché a že je k tomu nezbytná jistá zkušenost, šikovnost a hlavně správný grif. Vždyť si mohli šimpanzi během dne jednoduše nasbírat nějaké ovoce. Každé zvíře snažící se

obsarat si potravu ve volné přírodě, by automaticky upřednostnilo tu nejsnadnější činnost. Nikdy jsem se vlastně nezabývala myšlenkou, jak asi divokým zvířatům chutná jejich potrava. V tomto případě jsem však před očima měla dva blahem pomlaskávající šimpanze. Zřejmě jim taková delikatesa stála za to, aby se obtěžovali komplikovaným lovem v termišti. Pročpak by i zvířata nemohla něco dělat jen tak, pro zábavu či pro radost, jako to děláme my?

Jednou po ránu jsme byli svědky menší roztržky mezi dvěma samci. Naštěstí jsme je pozorovali z dostatečné vzdálenosti a ani jeden z nich nebyl Frodo. Ti dva vzteklouni se honili po lese a s křikem se navzájem fackovali. Chlupy na těle měli zježené, aby působili větším dojmem, a šermovali se stromky vytrženými i s kořeny. Nebylo úplně jasné, kdo z těch dvou bitku nakonec vyhrál. Když se uklidnili, každý z nich nabídl tomu druhému nataženou ruku. Jednalo se o tak výmluvné gesto, že mi je Gilagiza ani nemusel objasňovat. Krátce se jeden druhého dotkli a s fňukáním si šli každý po svém. Ani můj průvodce mi nedokázal vysvětlit, z jakého důvodu šarvátka vznikla, ale nakonec se udobřili přesně tak, jako to děláme my, když se s druhým člověkem nechceme rozkmotřit.

Hodně času jsme trávili také s rodinou Fifi. Většinou posedávali ve stínu fíkovníku a hodovali. Frodo byl nejstarším synem Fifi a k mému zděšení jsem ho s nimi vídala docela často. Naštěstí se nikdy nedíval mým směrem. Buď už si na naše první setkání nevzpomínal, nebo neměl chuť se před svou rodinou vytahovat. Ať už byl jeho důvod jakýkoliv, byl úplně jiný než ostatní šimpanzi. Často se svou matkou pojídal sladké ovoce nebo k ní seděl otočený zády a nechával si od ní probírat srst. Růžolíci Flossi se s dětsky hravou jiskrou v oku mezitím kolem nich pohupoval a povaloval. Rodinku jsme občas pozorovali i k večeru, kdy se společně scházeli v korunách stromů a z ohnutých větví si připravovali postýlky z listů, ve kterých se pak celou noc k sobě tulili. Ani tento výjev nepotřeboval žádné vysvětlení.

Byla to úžasná podívaná a chování šimpanzů nás nepřekvapovalo. Během svého působení v národním parku jej Goodallová důkladně zdokumentovala a popsala. Jedna věc mě však překvapila, podobně jako snaha Froda využít mé přítomnosti k dosažení svých společenských ambicí. Nečekala bych, že šimpanzi budou schopni jeden druhého oklamat.

Goodallová se vypravila na „stanici“, jak se tu říkalo malému přístřešku, kam už dlouhou dobu nosila banány, a pokoušela se tak navyknout šimpanze na přítomnost lidí. Ovoce jim podávala skrz zamřížované okno. Jednoho odpoledne jsem celou scénku pozorovala z přilehlé budovy.

Jako první se ukázal velký samec s lesklou černou srstí jmenující se Beethoven. Spolu s ním přišla i mladá samička Dilly. Ta jako malá osiřela poté, co její matka zmizela. O mladé šimpanze vždy pečuje jejich matka a o osiřelá mláďata se postará jedna z matčinych sester nebo tet. Jak mi ale Goodallová později vysvětlila², o Dilly se staral právě Beethoven. Byl nejen jejím opatrovníkem, který pečoval o to, aby měla dostatek potravy, ale zároveň i ochráncem, který dohlížel na její bezpečí během roztržek ve skupině. Nicméně při dělení se o banány Beethoven štedrostí zrovna neoplýval.

Goodallová podala Beethovenovi plnou hrst banánů. Ten se s nimi uvelebil v trávě před přístřeškem a s chutí se do nich pustil. Malá Dilly seděla poblíž a pozorovala, jak v něm banány jeden za druhým mizí. Jen jednou se pokusila natáhnout k němu prosebně ruku, ale Beethoven si jí ani nevšiml. Když dojedl poslední banán, svalil se s plným břichem na záda a usnul. Dilly se k němu přisunula blíž a začala mu probírat srst.

Goodallová oknem pozorovala toto malé šimpanzí drama. Aniž by o tom Beethoven věděl, jeden banán měla ještě schovaný a nyní ho držela v ruce tak, aby si ho Dilly všimla. Vyhladovělý šimpanz by nejspíš při pohledu na podobnou pochoutku vykřikl, ale Dilly byla na-

opak úplně potichouнку. Pozorovala Goodallovou, jak pokládá banán na zem tak, aby ho Beethoven případně nemohl vidět, a přitom mu neustále probírala srst a současně vydávala konejšivé zvuky.

Jakmile bylo slyšet Beethovenovo chrápání, Dilly tiše skočila po odloženém banánu a během vteřiny ho měla v sobě. Potom se vrátila zpět ke spícímu Beethovenovi a pokračovala v probírání jeho srsti a v konejšivém mumlání.

Později jsme s Goodallovou probíraly chování, kterého jsme se obě staly svědkem.

„To je naprosto dokonalá ukázka šimpanzího umění někoho oklamat!“ rozplývala jsem se nadšeně. „Doufám, že o této zkušenosti napíšete do nějakého vědeckého časopisu.“

„To by nebyl zrovna nejlepší nápad,“ vysvětlila mi Goodallová.

„Ale proč?“ nechápala jsem. Vždyť z chování Dilly bylo naprosto jasné, že se s Goodallovou spolčila, aby Beethovena oklamala. Pro to, co se právě odehrálo před našimi zraky, nemohlo být jiné vysvětlení.

Goodallová mi v klidu vyličila, jak se věci mají: „Ostatní vědci by můj popis této události považovali za ničím nepodloženou historku, bez jasných důkazů o tom, co si Dilly ve skutečnosti myslela. Když bych o něčem podobném napsala, byla bych všemi považována za pošetilou a nařčena z antropomorfizace.“

Byla by obviněna z přisuzování lidských duševních schopností zvířatům, podobně jako se to stávalo mně, když jsem ostatním vyprávěla historky o představitosti mé fenky. Tohle je ale něco jiného. Jane Goodallová je významná vědkyně a přední odbornice na chování primátů. Nemohla jsem souhlasit s tím, že by její popis Dillyina chování vědecká komunita neakceptovala. Chováním šimpanzů se zabývá i další významný odborník Frans de Waal. Podobně jako Goodallová i on zastává názor, že schopnosti a vlastnosti těchto primátů jsou podobné těm lidským, a rozsáhle referoval například o politickém intrikaření mezi šimpanzi. I já jsem se přesvědčila o tom, že

společných rysů máme skutečně mnoho, především výrazy a gesta. Po návratu do návštěvnického centra jsem turistům často vyprávěla své zážitky a o šimpanzech jsem mluvila jako o „lidech“.

„Pochopitelně by bylo nesmyslné vyjadřovat se o nich jako o bytostech bez myšlenek a emocí,“ souhlasila se mnou Goodallová. „Většina z těch, kdo se zabývají výzkumem zvířat ve volné přírodě, má spoustu takových zážitků. Ale pochopili jsme, že se o tomto tématu musíme zmiňovat jen velmi opatrně. *Mohla bych* to podat asi takto: ‚Kdyby byla Dilly člověkem, řekli bychom, že se svým chováním pokusila oklamat svého druhu.‘“ Naopak by bylo považováno za nevědecké tvrdit, že Dilly nebo jakékoliv jiné zvíře prožívá subjektivní nebo osobní zkušenost. I kdyby některá zvířata skutečně měla svůj vnitřní duševní život, nemáme možnost se jich na to zeptat a nemůžeme se jím tedy z vědeckého hlediska zabývat.

Zajímalo mě, jakým způsobem bude vědecká komunita toto dilema řešit. Pravidla jsou nyní nastavena tak, aby nám ve snaze pochopit myšlení ostatních živých tvorů bránila. Goodallová je sice stejného názoru, ale na druhou stranu je přesvědčena, že se situace do budoucna změní. Podobné zkušenosti s kognitivními a emočními schopnostmi zvířat mají i ostatní badatelé zabývající se jejich chováním, a zdaleka se nejedná jen o šimpanze. Je přesvědčena, že se „změny určitě dočkáme, je to jen otázka času“.

Během našeho setkání jsem si uvědomila, jak málo toho o kognitivních schopnostech zvířat vlastně vím. Zajímá se o ně vůbec věda a jakým způsobem je definuje? Z jakého důvodu převládá ve vědecké komunitě názor, že myšlení a emocím ostatních živých tvorů nelze porozumět, a to ani v případě těch, kteří jsou s námi tak blízce spřízněni jako například šimpanzi? Šimpanzi a paviáni potulující se v blízkosti návštěvnického centra jsou dle mého názoru jednoznačně myslící bytosti. Kdyby nad svým chováním nepřemýšleli, proč by se tam zdržovali? Paviáni mě často pozorovali skrze zamřížovaná okna návštěv-

nického centra a bedlivě kontrolovali především mé potravinové zásoby. Bylo mi jasné, co mají za lubem. Čekali na první vhodnou příležitost dostat se dovnitř. Stačil by jediný chybný krok – zapomenuté otevřené okno nebo nezamčené dveře – a už by byli uvnitř a jídlo mi ukradli. Stačilo se na ně jen podívat a z prohnaného a rafinovaného výrazu v jejich očích mi bylo vše jasné. Z jakého důvodu tedy vědci neustále hledají další vysvětlení, nebo se dokonce snaží popřít to, co mně osobně připadá naprosto samozřejmé?

S tímto tématem se potýkáme již od dob řeckých filozofů a pravděpodobně ještě déle.³

Dokonce i Aristoteles zpochybňoval schopnost zvířat myslet racionálně. Přiznával jim však některé základní prožitky, jako například chuť k jídlu nebo pocity hladu, bolesti či hněvu. Představitelé stoické filozofie, jako například Zénón z Kitia, se k této problematice stavěli ještě jednodušeji. Byli přesvědčeni, že zvířata nejsou schopna myšlení, emocí ani pocitů a nepovažovali za důležité brát na ně jakékoliv morální ohledy. První křesťanští myslitelé, jako například sv. Augustin, plně přejali přesvědčení stoických filozofů a jejich vliv dominuje západnímu myšlení až do našich dob.

Slavný filozof sedmnáctého století René Descartes založil své učení právě na filozofii stoiků. Rozlišoval dvě rozdílné substance: hmotné tělo a nehmotnou duši a byl přesvědčen, že nás duše spojuje s Bohem. (Vliv Descartova dualismu na západní civilizace zapříčinil, že mnozí nevidí původ myšlenek ve fyzickém mozku, ale představují si je jako vznášející se a poletující obláčky nad našimi hlavami mířící k nebi. Karikaturisté a ilustrátoři je zobrazují v podobě myšlenkových bublin.)

Descartova filozofie považovala zvířata za méněcenné bytosti, neboť postrádala nehmotnou stránku těla. Vzhledem k tomu, že jim chybí mysl a duše, nemohou mít rozumové schopnosti a nejsou propojeni

s Bohem. Z jeho pohledu byla zvířata jen cosi jako komplexní stroje, které vidí, slyší a dotýkají se, ale žijí v nevědomosti. K logickému myšlení je nezbytná schopnost řeči a zvířata vydávají jen automatické zvuky v reakci na vnější podněty. Filozof Nicolas Malebranche, jeden z Descartových následovníků, shrnul výše zmíněný názor tímto způsobem: „(Zvířata) neznají potěšení z jídla, nařikají i bez bolesti, rostou, aniž by o tom věděla. Nic si nepřejí, ničeho se nebojí a nic neví.“

Ostatní filozofové však takový názor vehementně odmítali. Doporučuji vám jen jediné, snažil se Voltaire vykřičet svůj nesouhlas s přesvědčením Descartových následovníků: přijďte se podívat na pitvu živého psa (bohužel z nespočetných záznamů o této kruté praktice víme, že v sedmnáctém a osmnáctém století nebyla až tak neobvyklá). „Zjistíte, že má stejné smyslové orgány jako vy sami,“ prohlásil v roce 1764. „Odpovězte mi tedy, mechaničtí myslitelé, proč by jim je Matka příroda dávala do vínku, když jim nebylo souzeno je používat?“

V těch dobách neměl tento spor žádné řešení. Na jedné straně stáli filozofové a teologové s vidinou člověka stvořeného k tomu, aby se stal výjimečným, a odlišil se tak od zvířat. Na straně druhé zde byli myslitelé, kteří při obhajobě svých názorů poukazovali na naši podobnost se zvířaty a kázali, abychom se ke svým němým bratrům chovali mnohem ohleduplněji a více s nimi soucítili.

V roce 1859 ve svém díle *O původu druhů* nabízí Charles Darwin řešení této bezvýchodné situace. Zdůrazňuje, že zvířata nejsou stroje ani automaty, ale biologické organizmy, které se vyvíjely (a stále ještě vyvíjejí) v reakci na přírodní tlaky a měnící se podmínky na Zemi. Mezi zvířata počítal i lidi. Přirovnávat člověka k ostatním živým tvorům bylo na tu dobu šokující prohlášení, jelikož popíralo, že by na stvoření člověka bylo něco výjimečného. Podle Darwina sdílené anatomické, fyziologické a psychologické charakteristiky jen potvrzují skutečnost, že člověk pochází ze zvířat. (V té době mu nebylo umožněno podpořit svá tvrzení pomocí genetiky, ale dnes již víme, že

s šimpanzi sdílíme 98 procent genetického materiálu a s ovocnými muškami máme 44 procent stejných genů.)⁴

Darwin si byl jistý, že jeho evoluční teorie bude prospěšná i dalším vědám, včetně psychologie. V *Původu druhů* se nezabýval do detailu tím, jak evoluce formovala duševní život zvířat, ale předpověděl, že v budoucnosti „bude psychologie postavena na nový základ, na nutné získání každé duševní síly a schopnosti stupňování“.⁵ Jednoduše řečeno, stejně jako každé fyzické tělo má svou zvířecí minulost, má ji i lidský mozek a mysl. Darwin o tom byl přesvědčen, neboť během práce na svém díle shromáždil nespočetná pozorování – některá vlastní, jiná převzatá od svých kolegů – potvrzující duševní a emoční podobnost lidí a zvířat. Věnoval se tomuto tématu i v dalších svých dílech: *O původu člověka* (1871) a *Výraz emocí u člověka a u zvířat* (1872). Jeho dílo se ve dvacátém století stalo základem dvěma novým vědeckým oborům: etologii, která se zaměřila na studium chování živočichů v jejich přirozeném prostředí, a srovnávací psychologii. (Když jsem si při psaní této knihy znovu četla Darwinova díla, uvědomila jsem si, jak revoluční byly jeho myšlenky. Jeho práce by i dnes mohly sloužit jako učebnice kognitivní etologie a srovnávací psychologie, cosi jako slabikář pro každého zájemce o tento obor.)

V knize *O původu člověka* Darwin prohlásil, že co se týče duševních schopností, liší se lidé od zvířat pouze v míře jejich používání, ale ne ve způsobu. Měl tím na mysli, že zvířata s námi sdílejí některé rozumové, paměťové a jazykové schopnosti a zároveň mají i smysl pro estetiku. Naše kognitivní schopnosti jsou sice komplexnější, ale to je jediný rozdíl. Podle něj všechny živé bytosti, včetně člověka, musí v životě čelit stejným výzvám: obstarat si potravu, najít si partnera, vyhnout se predátorům a jiným nebezpečím. Abychom přežili ve světě, který nás obklopuje, jsou pro nás nezbytné jisté dovednosti, především schopnost rozlišit a řešit problémy. Stejně jako lidé i zvířata dostala do vínku jistou míru inteligence, neboť své smysly využívají

k pochopení světa, který je obklopuje, a na základě těchto poznatků regulují své jednání. V jedné ze svých knih toto tvrzení Darwin dokazuje na příkladu žížal. Z dlouhodobého pozorování žížal vyvodil závěr, že i ony jsou myslící bytosti, protože se musí rozhodnout, jaký druh listů použijí k zacpání svých chodbiček. Nepočítal s tím, že se s myšlenkovými pochody setká i u bezobratlých živočichů, a tato skutečnost jej překvapila mnohem více než cokoliv jiného, co se o těchto tvorech dozvěděl.

Na bázi evolučního kontextu Darwin posuzoval také lidské emoce a způsob, jakým je vyjadřujeme. Za pomoci mimiky a řeči těla dáváme najevo emoce jako například radost, strach, náklonnost či hněv. Neplatí to jen pro nás, ale i pro ostatní živé tvory, ať již se jedná o ptáky, opice nebo lidoopy. Způsoby, jakými své emoce vyjadřujeme, si jsou až neuvěřitelně podobné (například hněv dávají labutě najevo načepýřeným peřím, šimpanzi zježenými chlupy na těle, člověk vystrčí hrud' a dokáže i zavrčet jako pes), což Darwina přesvědčilo o existenci takzvaných „obecných zásad“ vyjadřování. Z jeho pohledu jsou emoční signály, včetně projevu bolesti, pilířem sociální komunikace. Postupem času se z nich staly vrozené instinkty, a i tyto byly vystaveny působení přirozeného výběru, který ovlivnil anatomii všech živých bytostí, včetně lidí.

V darwinovském pojetí je emocí schopna většina živých tvorů, včetně ještěrek, ptáků, koček, psů, koní, opic a lidoopů, a tyto bytosti mají bohatý a složitý duševní život. Byl přesvědčen, že chování zvířat je ovlivněno motivy, záměry a touhami a je především vědomé. Dokazuje to na příkladu ptáka usilujícího o získání samičky v době páření. „Přestože se nám může jeho chování zdát instinktivní, on přesně ví, co dělá, a vědomě využívá své duševní a tělesné síly“ k tomu, aby si samičku získal.

Darwinovy teorie o mysli zvířat posunul ještě o krok dál jeho chráněnc, britský evoluční biolog George John Romanes. Oba muže po-

jilo blízké přátelství a Darwin svěřil do rukou mladšího kolegy své poznámky a spisy – čtyřicet let své práce zaměřené na studium inteligence zvířat. Na základě těchto materiálů a dalších studií vzniklo z Romanesova pera obsáhlé, téměř pěti set stránkové dílo zaměřené na toto téma. Snahou díla publikovaného v roce 1886 a pojmenovaného jednoduše *Duševní život zvířat* bylo shrnout vše, co bylo do té doby o „mysli zvířat“ známo. Již v úvodu knihy autor přiznává, že na základě jejich chování „můžeme pouze vyvodit existenci a povahu myšlenek“ u jiných tvorů. Nicméně byl přesvědčen, že zvířata musí mít mysl, neb jsou schopna se učit – stejný argument v té době sloužil k vysvětlení existence mysli také u lidí.

V Darwinových stopách Romanes prohlašoval, že by se věda měla zaměřit na studium duševního stavu zvířat za pomoci takzvaného „obráceného antropomorfismu“. Měl tím na mysli, že bychom se měli řídit lidskými emocemi a duševními schopnostmi. Jsme-li svědky toho, že se pes nebo opice (případně i včela) chovají něžně nebo žárlí, můžeme si být jisti, že tyto emoce prožívají podobně jako my (podobná však, že v případě včely by to bylo poněkud odlišné, neboť jsme si evolučně vzdálenější). Romanes se posléze rozhodl probádat další témata, jako například instinktivní chování prvků, paměť a soucit u mravenců, útočnost termitů nebo žárlivost u pavíánů.

Romanesova kniha zaznamenala u širokého publika ohromný úspěch, mezi odborníky tomu tak ale bohužel nebylo. Z jejich pohledu nebyl Romanesův a Darwinův výzkum podložen dostatečným množstvím opakovatelných experimentů a nabízené důkazy se zakládaly spíše na nepodložených historkách. Romanes byl kritiky nařčen, že ve své knize v podstatě jen vykresluje zvířata jako lidi s kožešinou. Nespravedlivé hodnocení tohoto díla mělo vliv i na způsob, jakým bylo na Romanesovu práci později nahlíženo. Jeho kniha se nezařadila mezi bestsellery a bylo na ni odkazováno spíše jako na varovný příklad toho, jak by se k vědě přistupovat nemělo.

Romanesovy spisy byly ještě více než spisy Darwinovy předmětem mnoha diskuzí na téma, jak by věda měla přistupovat ke zkoumání zvířecí mysli. Někteří badatelé se domnívali, že i Darwinova a Romanesova metoda založená na „historkách“ může mít svůj význam, pakliže jsou shromážděny pečlivě a kriticky. Ostatní však byli přesvědčeni o nutnosti objektivnějšího přístupu. Na jednu stranu nepopírali, že by zvířata mohla prožívat subjektivní duševní zkušenosti, na straně druhé však tvrdili, že jelikož je nelze fyzicky pozorovat a měřit, není tedy ani možné je podrobněji zkoumat.

Skupina psychologů, kteří odmítali akceptovat skutečnost, že by vědomí ovlivňovalo chování lidí či zvířat, se počátkem dvacátého století rozhodla založit nový myšlenkový směr pojmenovaný „behaviorismus“ (z anglického *behavior* – chování), zaměřený pouze na pozorovatelné chování zvířat. Předmětem jejich zájmu nebylo to, co pozorovat nelze, jako například touhy, vzpomínky, nápady, víra, emoce či myšlenky, a to nejen u zvířat, ale i u člověka. Pravděpodobně nejznámějším behavioristou se stal B. F. Skinner, který kdysi kategoricky odmítl jakoukoliv duševní zkušenost slovy: „Neptejme se, zda myslí stroje, ale zda myslí lidé.“ Pakliže ani člověk nemyslí a pouze reaguje na podněty, proč bychom se tedy obtěžovali otázkou, zda myslí a cítí ostatní živé bytosti.

Tento nový vědecký obor byl označován jako striktní behaviorismus a na situaci zvířat měl podobný dopad jako filozofie René Descarta. Ta tak znovu přišla o možnost být považována za myslící bytosti a za tvory obdařené rozumem a emocemi. Podle bojovníků za práva zvířat není vůbec náhodné, že s rozkvětem tohoto vědního oboru exponenciálně vzrostly počty zvířat využívaných při testování v oblasti biomedicíny a farmakologie, došlo k rozšíření průmyslových velkochovů a zvýšily se počty lovené zvěře a chovů kožešinových zvířat. Behaviorismus ovlivnil v průběhu dvacátého století v USA studium psychologie člověka i zvířat. V současnosti má stále

ještě velké množství vlivných přívrženců v oblasti výzkumu poznávání zvířat.

První etologové se k problematice myšlení zvířat také vyjadřovali jen velmi opatrně. Nizozemský etolog a průkopník Niko Tinbergen vyloučil, že by chování zvířat mohlo být ovlivněno jejich duševními touhami a motivacemi. Společně s etologem Konradem Lorenzem a odborníkem na včely Karlem von Frischem dokázali, že instinkt (míněno jako vrozená reakce) a vtištění (imprinting) neboli proces učení vázaný na časově omezené období, by mohly objasnit komplexnost chování ptáků a včel. Vliv jejich výzkumu byl výrazně silnější v Evropě a ve Velké Británii než ve Spojených státech, ale výsledný dopad byl stejný: v průběhu téměř celého dvacátého století se vážení vědci výzkumem zvířecí mysli nezabývali, a to ani u zvířat žijících ve volné přírodě, ani těch chovaných v laboratořích.

Nyní se vraťme zpět k Jane Goodallové. Když se v roce 1960 začala zajímat o šimpanze, neměla žádné formální univerzitní vzdělání, a nikdy se ani nezabývala psychologii či etologií. Její mentor Louis Leakey však zastává názor, že chybějící vzdělání nebylo v jejím případě vůbec na škodu, a ona se tak, nezatížena předsudky, mohla v klidu věnovat své práci. Jelikož si nebyla vědoma skutečnosti, že šimpanzi by vlastně neměli být považováni za myslící bytosti, psala o nich způsobem, který by mohl být charakterizován jako naprosto nevědecký. Když analyzovala jejich chování, používala výrazy jako *motivace*, *rozrušení* nebo *nálada*. Popisovala „osobnost“ šimpanzů a líčila příběhy z jejich „dětství“. Když se o nich zmiňovala jednotlivě, používala vždy osobní zájmena mužského nebo ženského rodu, namísto údajně objektivního zájmena pro rod střední (it).⁶ (Editor prestižního britského vědeckého časopisu *Nature* nahradil v jejím prvním rukopise všechna mužská a ženská osobní zájmena zájmenem *it*. Goodallová zareagovala tak, že všechna tato zájmena zakroužkovala a znovu je nahradila původní formou. Později se nechala slyšet, že v konečné

verzi alespoň „navrátila šimpanzům důstojnost tím, že je navzájem odlišila podle pohlaví.“) Zpočátku si ale podobným slovíčkařením reputaci mezi vědci spíše kazila. Ti se domnívali, že způsob, jakým se o šimpanzích vyjadřuje, je přehnaně polidštěný, a neumožní nám tedy jejich chování doopravdy pochopit. Byla nařčena z antropomorfizace a její výzkum byl ostře kritizován. Vědecká komunita na její dílo nahlížela s despektem, a ona se proto po dlouhou řádku let neúčastnila žádných vědeckých konferencí.

Když jsem se s Goodallovou v roce 1987 poznala v Gombe, toto vše byla už jen pouhá minulost a ona již nebyla vystavena tak silné kritice. Právě proto jsem nechápala, proč si nemůže dovolit popsat historku s Dilly o tom, jak se jí podařilo oklamat Beethovena. Pouhý rok předtím byla publikována jedna z jejích nejznámějších knih *Šimpanzi z Gombe*, ve které zdokumentovala dvacet pět let své práce, během kterých sledovala tlupu čtyřiceti jedna šimpanzů. Dlouhodobé sociologické studie tohoto rázu se většinou dělají jen s lidmi, ne se zvířaty. Po přečtení její knihy je vám jasné, že k pochopení chování těchto tvorů je nezbytné vědět, zda se jedná o samce, či o samici a jaké bylo jejich dětství, ale musíte se také seznámit se základními charakteristickými rysy jejich osobnosti. Podobně jako je tomu u lidí, i v případě šimpanzů tyto faktory ovlivňují způsob, jakým se budou rozhodovat, a jakou pozici zaujmou ve své rodině a v komunitě. Metodologie výzkumu Goodallové se sice stala terčem kritiky a výsledky jejích pozorování byly mnohými označeny za nepodložené „historky“, ale byly shromážděny s neuvěřitelnou pečlivostí a s důrazem na detail a v mezích možností i statisticky podložené. Se šimpanzi sice mluvit nedokázala, ale umožnila nám nahlédnout do jejich světa a poznat šimpanzí lásky, války, rodičovské role, kulturu a politické hry.

Goodallová mi tvrdila, že se v tomto oboru dočkáme změn, a její slova se potvrdila. Tato výjimečná primatoložka společně s ostatními předními etology (jako například Georgem Schallerem, Fransem de

Waalem, Cynthií Mossovou, Marcem Bekoffem, Barbarou Smutsovou, Gordonem Burghardtem, Louisem Hermanem a řadou dalších) ušlapali cestu dalším badatelům zájímajícím se o studium zvířat v širším smyslu, než jaký povoloval striktní behaviorismus. A skutečně kolem roku 1987 začal vliv behaviorismu pomalu slábnout. V padesátých a šedesátých letech dvacátého století se již chování člověka neposuzovalo na bázi této teorie. V době, která bývá označována jako kognitivní revoluce, došlo v psychologii k mnoha významným změnám a myšlenky i emoce byly vysvětlovány na základě univerzálních duševních mechanismů. Kognitivní revoluce vznikla z popudu těch členů vědecké komunity, jimž se zdálo absurdní tvrzení behavioristů, že duševní zkušenosti člověka nelze studovat, protože je nemůžeme pozorovat. Bernard Rollin, filozof a vědec zabývající se studiem zvířat, trefně podotkl, že fyzici také zkoumají jevy, které nelze přímo pozorovat. „Zmiňují se o nejrůznějších entitách a procesech, od gravitace po černé díry, které nejsou přímo prokazatelné a ověřitelné pomocí experimentů.“ Přesto jim však používání podobných „teoretických pojmů“ nebránilo v rozvoji jejich vědního oboru, ale naopak „dopomohlo k lepšímu pochopení reálného světa“.

Behaviorismus vychází z předpokladu, že jednání lidí i zvířat je pouhou reakcí na stimul – zazvoní zvonek oznamující večeři a my i psi začneme slintat. Steven Pinker však ve své knize *How the Mind Works* ukazuje, že naše chování ovlivňují nejrůznější přesvědčení a přání a jsme si toho velmi dobře vědomi. Pinker to vysvětluje na příkladu muže, který nastoupí do autobusu, protože chce navštívit svou babičku a ví, že tímto autobusem k ní dojede. Jsme přesvědčeni o tom, co *chceme* a co *víme*, i přestože se jedná o pouhou mentální reprezentaci, která nemá žádné fyzické charakteristiky jako třeba hmotnost, zá-pach, chuť či viditelnost. A přesto jí náš muž důvěřuje a do autobusu nastoupí. Nehmotné přesvědčení nakonec vyústí v konkrétní, reálný čin. Jak je to možné? Tuto hádanku vyřešíme pomocí počítačů

teorie mysli (KTM), jedné z průlomových teorií kognitivní revoluce. Mozek je znázorněn jako přístroj, který zaznamenává informace a zpracovává je. Naše přesvědčení a přání jsou na základě KTM informace a v tom podle Pinkera spočívá brilantnost této teorie. Zatím ještě dost dobře nevíme, jakým způsobem se tento typ informace zakóduje v neuronech našeho mozku, ale jsme si vědomi jeho existence a toho, že způsobuje a ovlivňuje naše činy a rozhodnutí.

Proč bychom tedy nemohli využít nové poznatky kognitivní revoluce i v přístupu k myšlení zvířat? Biolog a etolog Donald Griffin, který jako první odhalil, jak se netopýři pomocí echolokace orientují v prostoru a loví kořist, již od roku 1976 tvrdí, že je ten nejvyšší čas. Ve své knize *The Question of Animal Awareness* píše o tom, že etologie „vřela konstruktivním vzrušením“ znásobeným novými poznatky týkajícími se lidské mysli, takže biologové byli nuceni přehodnotit dosavadní přesvědčení a uznat, že „duševní zkušenosti jsou možné i u zvířat a mají významný vliv na jejich chování“. V roce 1948 se Griffin zúčastnil vědeckého sympozia, na kterém von Frisch představil výsledky svých experimentů se včelami. Po této zkušenosti mu otázka zvířecí mysli nepřestávala vrtat hlavou. „Proboha, jestli je obyčejný hmyz schopen předávat si abstraktní informace o vzdálenosti a směru,“ vzpomíná Griffin na okamžik, kdy přehodnotil svůj názor na kognitivní schopnosti zvířat, „... jak jsem si mohl být tak jistý, že poštovní holubi jednoduše vyhledávají známé orientační body v krajině? ... Koneckonců jsem se stále ještě považoval za fyziologa se snahou mechanického vysvětlení chování zvířat. Nakonec mi však došlo, že mechanismy, které jej řídí, musí být mnohem rafinovanější a všestrannější, než jsem se původně domníval.“

Někteří vědečtí kolegové se však k jeho názorům postavili odmítavě, a opakovala se tak podobná situace jako kdysi v případě Romanese. Mladší generaci se naopak jeho přístup zamlouval. Ihned se chopili výzvy a pomocí experimentů a práce v terénu se pustili do

hledání způsobů, jak co nejefektivněji prozkoumat a zdokumentovat mysl zvířat. Jejich snahou bylo ukázat, že i zvířata mají vědomí, a jsou si tudíž vědoma sama sebe. Griffin svůj nový postoj označil jako „kognitivní etologii“.

K úspěchu nového vědního oboru je zapotřebí jednotný rámec. Griffin vytvořil zastřešující teorii, která umožnila zodpovědět důležité otázky, a své čtenáře odkazoval na Darwinovu teorii a chápání zvířecí mysli skrze „evoluční kontinuitu duševních zkušeností“. Když bychom se neřídili evoluční teorií, kognitivní schopnosti lidí by nedávaly z biologického hlediska žádný smysl. Jaké jsou vlastně ve skutečnosti naše biologické kořeny a historie kognitivních schopností člověka? Jakým způsobem evoluce ovlivnila naše myšlení a způsob prožívání emocí? Jaké duševní zkušenosti prožívají ostatní živočichové? Jednoduše řečeno, jak a o čem zvířata přemýšlejí?

Griffin se vydal v Darwinových stopách ve snaze najít odpovědi na otázky, které by kdysi byly nevyslovitelné. Ukázal tak ostatním vědeckým kolegům, kterým směrem se vydat, a ti ho koncem dvacátého století houfně následovali.

Poté, co jsem se stala svědkem Dillyina falešného chování v Gombe, nemohla jsem otázku zvířecí mysli pustit z hlavy. Co všechno již víme a co nám zatím zůstává utajeno? Jelikož často přispívám do časopisů *Science* a *National Geographic*, bylo mi umožněno zúčastnit se několika výzkumných výprav se skupinou etologů a biologů. Seznam živočichů, na které se tyto výpravy měly zaměřit, byl pro mne, milovnici divoce žijící fauny, naprostou lahůdkou: sloni, lvi a gepardi, plejtvák dlouhoploutvý, vlček etiopský, delfínovec amazonský, paviáni dželada, vřeštani, lvíček zlatý, šípové žaby pralesničky a nejrůznější druhy lemčků. Každá tato expedice pro mne byla jakýmsi rychlokurzem zvířecího chování, během kterého jsem se naučila zvířata pozorovat očima vědců a přemýšlet o nich s otevřenou myslí, trpělivostí a důrazem na detail.

Při pozorování slonů v Keni jsme zaznamenávali pohyby ušních boltců nejstarší samice matriarchátu a její rodiny. Jednalo se sice o nepatrné pohyby, ale sloni si tak mezi sebou beze slov vyměňovali důležité informace týkající se jejich pocitů a rozhodnutí, jak se v daném okamžiku zachovat.

V Austrálii jsem zase měla možnost sledovat vědce zabývající se chováním lemčků. Zmapovali a zaškatulkovali každický z tisíce kamínků, sklíček a ostatních dekorativních předmětů, které samci tohoto ptačího druhu používají jako ozdobu pro své loubí. Vytvoří tak cosi jako divadelní scénu, ze které potom za pomoci zpěvu a tance vábí samičku k páření. Bylo mi skoro až líto jedné z badatelek, která většinu dne trávila tím, že kódy označovala jednotlivé kousky kamínků a sklíček poblíž jednoho z loubí. Takových kousků tam ležely stovky, ne-li tisíce. A to bylo jen jedno z mnoha loubí. Této nudné a časově náročné činnosti však vděčíme za důležité odhalení: lemčíci nezdobí svá loubí těmito předměty jen tak náhodně, ale naaranžují je vždy takovým způsobem, aby vytvořili iluzi perspektivy. Jedná se o podobnou techniku, kterou používají i malíři, když malují krajinu. Aby tuto iluzi vytvořili, poskládají největší ozdoby co nejdále od východu z úzké chodbičky a ty menší co nejbliž. Na samičku lemčíka stojící v chodbičce a dívající se ven to působí, jako kdyby měly všechny dekorace stejnou velikost. Výzkumníci zároveň učinili zajímavé odhalení, že sameček tak činí záměrně, protože když mu ozdoby přemístili jinam, srovnal si je zase zpět na původní místo. Vědci tedy dospěli k názoru, že lemčíci jsou skutečnými umělci, a stali se tak kromě člověka prvním zvířetem, u kterého bylo uznáno, že disponuje uměleckým nadáním.

V průběhu let jsem si všimla, že mezi vědci panovala mnohem uvolněnější atmosféra, když společně diskutovali o duševním rozpoložení a zkušenostech živočichů, jejichž pozorováním se zabývali. Předpověď Goodallové se tedy vyplnila. Badatelé jako například Joyce